

Arne Jon Isachsen

VINTERBREV

Januar 2008

HVA LEVER VI AV I VALDRES I 2030? HVORDAN SER VERDEN RUNDT OSS UT?

Vi skal først se litt på verden rundt oss for på den bakgrunn å spekulere litt om hva valdrisen lever av om 20-25 år.

Hva skjer i Kina?

I dag produserer 1,3 milliarder kinesere et sted mellom halvparten og fjerdeparten av hva 300 millioner amerikanere gjør. Med markedskurs for valutaen – en dollar koster 7,40 yuan – verdsettes Kinas produksjon til kun en fjerdepart av Amerikas. Med valutakurs basert på såkalt kjøpekraftsparitet dobles omfanget av den målte produksjon i Kina. Ved denne siste måten tar man høyde for at mange varer og tjenester som ikke lar seg selge internasjonalt, er mye billigere i Kina enn i USA. Ta en Big Mac. Den koster tre dollar i USA. Men ikke litt over tyve yuan i Kina, som kurs 7,40 yuan per dollar skulle tilsi. Bare 10-11 yuan.

Det at pengene rekker lenger i Kina enn det konvertering til markedskurser tilsier, fanges opp i beregninger av BNP basert på kjøpekraftsparitet. Grunnen er enkel: I Kina fører svært lave lønninger til at varer og tjenester, som ikke kan flyttes over landegrensen, blir veldig billige.

Kinas økonomi vokser for tiden med 9-10 prosent per år – USAs med 3-4 prosent. Om denne utviklingen varer ved i ytterligere 10-12 år, vil Kina gå forbi USA i samlet produksjon, målt ved kjøpekraftsparitet. Og om 25 år målt ved markedskurser.

Hvor sannsynlig er en slik utvikling? For Kina er det et spørsmål om å bevare den politiske stabiliteten. Kan ettpartistaten beholde sin legitimitet når valgmulighetene som

markedsøkonomien tilbyr, florerer? Kan man ha markedsøkonomi og skattlegging uten demokrati? Eventuelt når er tiden moden for et demokrati med kinesiske kjennetegn?

Mao døde i 1976. Nå er også den kommunistiske ideologien død. Men Kommunistpartiet består og har makten alene. Siden legitimiteten til de styrende ikke hentes hos velgerne, må den hentes ved de resultater som oppnås. På den bakgrunn blir økonomisk vekst særlig viktig i Kina – uten den vil Kommunistpartiets lederskap henge i en tynn tråd.

Kineserne er pragmatiske. De bruker det de ser fungerer, det som gir resultater. Og her har den markedsbaserte økonomien vist seg uovertruffen. Men et stort problem følger – fritt marked gir skjev fordeling. Den teknologiske utviklingen forsterker denne tendensen. Derfor legger dagens kinesiske ledere så stor vekt på ”utviklingen av et harmonisk samfunn” hvori inngår:

- Jevnere fordeling av godene
- Mer goder betalt av fellesskapet
 - Mer til helse
 - Mer til skole
 - Mer til pensjon
- Renere miljø
 - Lokalt
 - Globalt

Større vektlegging av slike forhold – vi ville kalle det velferd i bred forstand – kan ha sin pris i form av noe lavere økonomisk vekst. På den annen side blir samfunnet mer stabilt om færre faller utenfor. Hvilket betyr at færre blir sinte. Fravær av stabilitet har man når mange nok blir sinte nok. Samtidig. Og er det noe dagens (og også tidligere tiders) ledere i Kina er redde for, er det nettopp det.

Relasjonen mellom Kina og USA

La oss anta at Kina mestrer utfordringene. Den økonomiske veksten varer ved. De fattige provinsene inne i landet dras med i utviklingen. Over tid utvikles et demokrati tilpasset kinesiske forhold. Lov og orden hersker.

Hva blir konsekvensene for USA av et mektig Kina? Hvordan vil Amerika håndtere fremveksten av en ny stormakt? Og hva vil Kinas agenda være den dagen Midtens Rike anser seg å være på like fot med USA?

Trolig vil Kina gjøre krav på i større grad å være med på å bestemme saker og ting. Allerede i dag ser vi – heldigvis – at USA ser tegninga; Kina er et land amerikanerne gjerne i forkant lufter internasjonale spørsmål med. Uttrykket ”responsible stakeholder” som statssekretær i det amerikanske utenriksdepartementet, nå sjef for Verdensbanken, Robert Zoellick lanserte i september 2005, i en tale om hvordan USA ser på sitt forhold til Kina, treffer godt. Men kravet om ansvarlighet går begge veier – USA kan ikke alene

avgjøre hva man konkret skal legge i dette begrepet til enhver tid. La oss være optimistiske inn i det nye året. Verden består. Den eksisterende hegemon – USA – makter å skape plass for en ny.

Russland, Brasil og India som sammen med Kina utgjør de såkalte BRIC-landene, blir det også mer rom for i det globale bildet. Vi andre – Europa med EU i spissen, Japan og de andre landene i Asia, samt landene i Afrika og Latin-Amerika – henger med så godt det lar seg gjøre. Den liberale økonomiske verdensorden, der WTO utgjør en hjørnestein, varer ved.

Teknologi

Bilen ble oppfunnet på tampen av det 19. århundre. I 1895 satte den første bilen hjul på norsk jord. I 1913 startet Henry Ford samlebåndsproduksjon av sin T-modell. I 1927 kom A-modellen. Det ble etter hvert innen rekkevidde for mange amerikanere å skaffe seg bil. Imidlertid skriver vi 1960 før det stod oss nordmenn fritt etter den andre verdenskrigen å kjøpe seg bil – først da ble systemet med lisens for import av biler opphevet. Og enda skulle det gå et par-tre tiår før bil i Norge var hva vi kan kalle allemannseie. Om lag hundre år etter at selve oppfinnelsen fant sted.

Det tar tid fra oppfinnelse til allmenn bruk. Alt det andre må på plass. Veier og trafikklys. Trafikkregler og bilforsikring. Gummihjul og sikkerhetsbelter.

De første datamaskinene så dagens lys omkring 1940. I 1943 startet det amerikanske forsvaret byggingen av ENIAC. Dette var en meget stor maskin, både i fysisk omfang og regnekapasitet. Den bestod blant annet av 17 468 radorør og beslagla et areal på 167 kvadratmeter. Maskinen stod ferdig i februar 1946.

I 1958 fikk Norge EMMA – den første databehandlingsmaskin av sitt slag for kommersielle anvendelser. Den ble brukt til å regne ut skatten for nordmenn.

Rart å tenke på. Der du sitter med din mobiltelefon, litt større enn en fyrstikkeske. Med kanskje like stor kapasitet som de gamle mastodontene. PC-en hjemme er garantert enormt mye kraftigere enn hva som i 1946 krevde et areal på 167 kvadratmeter.

For 42 år siden uttalte Intels grunnlegger, den nå 79-årige Gordon Moore, at antall transistorer på en chip fordobles hver 18. måned. Eller at harddisken på en datamaskin, med bibehold av samme kraft, kan halveres i størrelse på halvannet år. Den loven, sier Moore i dag, vil holde i 10-15 år til.

De siste 10-15 årene har dataverden kommet susende nedover oss og i stadig raskere tempo. Alt det andre rundt datamaskinen er etter hvert kommet på plass. Excel og Word. Internett og bredbånd. Yahoo og Google. Vi høster fruktene av en oppfinnelse som stadig utvider sitt virkefelt, som stadig finner flere felles flater med andre oppfinnelser, og som i stigende grad preger vår hverdag. Nesten uten at vi engang registrerer det. Her forleden

tok jeg fly til Trondheim. I terminalen på Gardermoen trekker man et kort. Og avgir et fingeravtrykk. Dette gjentas ved utgangen. Null papir. Jeg vil ikke slutte å la meg forbause.

Mer generelt, ny teknologi, og nye måter å sette sammen ulike elementer av kjent teknologi på, forandrer både vårt arbeid og vår fritid så kraftig og så kjapt at det å skulle si noe om hvordan livet arter seg i Valdres om 25 år ikke er lett å spå om. Snarere enn å komme med konkrete spådommer om hva man lever av her i denne vakre fjellbygda – om jeg skal kalle den det, Fagernes med atten hundre innbyggere har jo nylig fått status som by – la meg tenke litt høyt om allerede kjente konsekvenser av ny teknologi.

Mer om konsekvenser av ny teknologi

Du er blitt din egen bankfunksjonær. Der du sitter hjemme og betaler regninger over PC eller telefon. Taster inn kontonumre, koder og beløp. Gjør opp for oss uten å se snurten av noen fra DnBNOR. Tenk hvilken fordel det er for samfunnet at bankene har blitt kvitt disse arbeidsoppgavene! Og arbeidsplassene! Menn og kvinner som tidligere satt bak skranker, kan nå ta jobb i barnehager. Lære unger å lage pil og bue og å klatre i trær. Eller arbeide i omsorgssektoren, som skriker etter folk.

Oppgaver mange bankansatte tidligere utførte, ordner kundene nå enkelt og greit selv. Ressurser frigjøres for andre oppgaver i samfunnet. Som godtgjørelse for denne jobben kan bankens kunder glede seg over lavere rentemarginer – før fikk du kanskje fire prosentpoeng mindre på dine innskudd enn hva du måtte betale for dine lån. Nå er differansen mer enn halvert. Dessuten gir ny teknologi deg langt bedre oversikt over ditt mellomværende med banken. Når som helst kan du logge deg på nettbanken og sjekke forholdene.

Eller ta byggmester Ola i Hallingdal. Som for syv-åtte år siden prøvde seg med import av trevirke fra Litauen. Det fungerte dårlig. De tørket ikke tømmeret skikkelig på den andre siden av Østersjøen. Ola valgte like godt å starte egen bedrift. I Estland har han nå syv-åtte mann jobbene for seg med lafting av hytter. Med full kontroll på tørking av stokkene. Ola sender over tegninger med e-post, tegninger han gjerne selv har laget sammen med den kommende hytteeier. Med kameraer oppunder taket i bedriften i Estland kan han følge produksjonen fra skrivebordet hjemme. Når den ferdig laftede hytta står der, tas den ned. Stokk for stokk opp på stor lastebil, i båt over til Sverige, videre på bil til Norge. Ved Midtre Syndin står polske snekkere klare til å sette opp hytta – med nystøpt grunnmur.

Hva skjer egentlig her – i denne stort sett sanne historien? Ny teknologi og fri handel gjør det mulig å dele opp arbeidsoppgavene på andre måter enn før. Globaliseringen gjør at vi rent arbeidsmessig kommer hverandre mye nærmere. Laftesnekkeren i Estland er blitt en konkurrent til laftesnekkeren i Aurdal. Og håndverkere fra Polen gjør jobben lettere for byggmesteren i Norge, som sliter med å få fatt i gode fagfolk.

Ola fra Hallingdal er blitt selger, tegner og produsent av laftehytter. Men selve produksjonen foregår annet sted. Og tømmeret i laftehytta ved Midtre Syndin kommer ikke fra Etnedalen i Valdres, men fra en bygd i Estland.

For ti-tolv år siden hadde Ola neppe *fantasi* til å tenke seg hvordan arbeidsdagen hans i 2008 ville se ut. Der mye tid går med foran PC-en. Like lite som jeg tror de fleste av oss for et dusin år siden hadde peiling på hvordan vi i dag betaler regninger over nettbank.

Utviklingen går stadig raskere. Så om vi for ti-tolv år siden på mange områder stod helt uten evne til å forestille oss dagens virkelighet, hvor lett eller meningsfylt er det da å skulle si noe om forholdene et kvart århundre frem i tid?

Miljø

Jordens folk ser ut til å stå foran et problem vi bare i fellesskap kan løse. Om det ikke allerede er for sent. Den globale oppvarmingen. Som er i ferd med å gjøre kloden om til et drivhus. Og som kan ha konsekvenser ingen i dag kan overskue. Som realistene – eller er det pessimistene? – blant oss elsker å utmale:

- Tørke i Australia og de globale matvareprisene spretter i været
- Orkaner i Amerika, som Katarina, som flommet New Orleans over ende
- Ny istid i Norge når Golfstrømmen svinger unna
- Issmelting ved polene som gir stigende vannstand og
 - Oversvømmelser i Bangladesh
 - Høyere hyttepriser på fjellet når strandlinjen på Sørlandet kryper oppover

Henry Ford og samlebåndet hans går ikke fri her. Med en stadig større global bilpark – det er langt frem til det er like få personer per bil i Kina som hos oss – spys det ut stadig mer CO₂. For ikke å snakke om forurensende kullkraftverk som Kina bygger et par nye av i uken.

En ubehagelig sannhet i Al Gores film med samme navn er at USAs tidligere visepresident helt avstår fra forslag til klimatiltak som innebærer høyere pris på bensin. Om USA skal bidra til løsning av de globale klimaproblemene, er en markant heving av amerikanske bensinavgifter neppe til å unngå. Av grunner jeg ikke helt skjønner anses slike forslag som helt upassende i så godt som alle politiske kretser i USA. Det eneste konkrete klimapolitiske forslag jeg fikk med meg i filmen til Gore – som jeg rett nok bare har sett én gang – er at man skal henge ut tøyvasken i sola og la tørketrommelen hvile.

Grunnen til problemet med global oppvarming spesielt og til miljøproblemer mer generelt, er fravær av eiendomsretten. Ingen eier luften. Ingen eier havet. Dermed blir det fritt frem for dem som vil ødelegge luften. Ødelegge havet. Forurensningen florerer.

Vil det globale samfunn makte å løse klimaproblemet? Eller er det for stort? Minnes Baltus i Knøttene en gang hvor han sier: ”Ikke noe problem er så stort at jeg ikke kan

løpe fra det!” Løper vi fra klimaproblemet? Eller løser vi det? Hva vil i så fall løsningen bestå i? Og hvilke konsekvenser vil den få for valdrisen?

Det må koste noe å forurense

Løsningen består i at det skal koste noe å forurense. Slik at samlede utslipp av klimagasser bringes ned på et bærekraftig nivå. En del av løsningen vil trolig også være bedre global skogsdrift. Planting av trær der ingen står, binder CO₂ fra atmosfæren. Bruk av trevirke – for eksempel til laftehytter produsert i Estland satt opp i Norge – binder CO₂ på varig basis. Dess mer man binder, dess mer kan man slippe ut.

Men prisen på det å forurense må opp. Kanskje så mye at laftehytter i Estland ikke lenger kan selges med fortjeneste i Norge – transporten blir for dyr. Utslipp av en kilo CO₂ må få en prislapp. For en effektiv reduksjon av CO₂-utslippene bør denne prislappen være den samme overalt.

Hva blir konsekvensene? Som økonom er jeg her langt mindre bekymret enn du som ingeniør, bankmann eller byråkrat. Markedet, min kjære Watson, ville Sherlock Holmes sagt, markedet er greit å ty til når handlevaner skal endres.

Anta at prisen på å slippe ut en kilo CO₂ blir så høy at bensin ved pumpa i Fagernes kommer opp i femti kroner literen. Gjeldende fra 1. januar 2008. Og tilsvarende i alle andre kommuner i Norge. Og i alle andre land i verden. Tenk deg det! Hva vil skje?

Etter å ha kommet seg over sjokket vil valdrisen – og alle andre på kloden – stille seg spørsmålet: Hvordan leve best mulig med så dyr energi? For en ting er klart. Høye avgifter ved bruk av uren energi (bensin og olje) gir økt etterspørsel etter ren energi (vannkraft), og trekker prisen opp også her. Kraftkommuner i nord som har gått på en finansiell smell ved å handle produkter de neppe skjønnte noe særlig av, reddes av gongongen.

I det globale bildet ville en saftig økning i prisen på utslipp av CO₂ kaste om kull det prisbildet vi i dag har. Og sette millioner av mennesker i gang med å tenke på dette: Hvordan utnytte de mulighetene som nå avtegner seg til å tjene mer penger? Vindmølleparken i Nordsjøen blir lønnsom over natten. Nye kullkraftverk i Kina ulønnsomme.

Enhver bedriftsleder vil søke å kutte ned på energibruken. De vil legge hodet i bløtt med sikte på å skape tjenester og produkter som krever mindre energi. Noen vil også prøve å utvikle nye og rene kilder for energi – biler som går på vann.

Når prisbildet endres, innretter valdrisen seg på annen måte

Hva skjer i Valdres? Hvilke strukturelle endringer følger i kjølvannet av en femdobling av prisen på bensin og fyringsolje og, la oss si, en tredobling av prisen på elektrisitet?

- Store og gamle hus, der det trekkes fra vinduer og dører, faller kraftig i pris. Noen slike hus blir tatt ned. Andre renoveres
- Små og energieffektive leiligheter stiger i pris
- Det blir dyrere å bo. Vi bor trangere
- Kanskje kommer et toprissystem for strøm i husholdningen tilbake, der forbruk utover et visst nivå koster mye mer
- Hyttebygging i fjellet går kraftig ned. Bortsett kanskje fra slike høyhus vi nå ser på Kvittfjell, om energibruken her blir lav
- Det blir dyrere å flytte mennesker. Vi reiser mindre
- Valdres opplever et oppsving i norske turister. Sydenturer er igjen blitt noe forbeholdt de rikeste

Og hva med handleturene dine på Fagernes? Her er store endringer i prisbildet. Din handlekurv vil gjenspeile dette. Folks forbruksmønster vris bort fra dyrere varer og over mot dem som er blitt relativt sett billigere.

Produkter som krever mye energi i produksjon er blitt markant dyrere. Soltørkede tomater også. For selv om sola har stått for tørkingen, har flytransporten fra Spania ført til doblet pris i Norge.

Dyrere bensin, som gir høyere transportkostnader, virker som en avgift på handelen både innen og mellom land. Bøndene i Valdres – og de utgjør 10 prosent av befolkningen mot under 4 prosent på landsbasis – vil fokusere mer på kunder i nærområdet. Det kan bety en omlegning i produksjon og markedsføring. Kanskje er soltørkede tomater fra Vang noe å satse på? Med rett teknologi og markedsføring, mon tro om det er gode penger å tjene her? Hva vet jeg?

Bare dette: At når prisbildet endres, pga kampen mot global oppvarming, vil kalkylene den enkelte forretningsdrivende gjør seg, også endres. Dermed settes oppfinnsomheten og kreativiteten i sving.

- Det blir ikke behov for noe statlig program for produksjon av soltørkede tomater i Vang
- Det blir ikke behov for noen støtteordninger for etterisolering av hus
- Det blir ikke behov for noe program for turisme i eget land

Egeninteressen til den enkelte vil drive frem soltørkede tomater – om det er lønnsomt. Etterisolering av hus vil folk selv fort regne seg frem til – om det lønner seg. Og norske turister vil strømme til Valdres når turene til Mallorca blir for dyre.

Kanskje kampen mot global oppvarming vil føre til at Valdresbanen kommer tilbake? Nå i meget miljøvennlig utgave. Og lønnsom fordi veitransport med høye bensinpriser er

blitt så dyr. Valdresbanen ble åpnet av kong Haakon i november 1906. I 1953 klarte man å pine kjøretiden fra Oslo til Fagernes ned i 4,5 timer.

Midt på 1980-tallet sank passasjertallet dramatisk. Konkurransen fra buss – Valdressekspressen – ble for sterk. I 1988 valgte Stortinget å legge ned Valdresbanen. I dag tar bussturen tre timer akkurat.

Vil tiden komme for en gjenåpning? Med høyhastighetstog bør turen fra Fagernes til Oslo kunne gå unna på halvannen time. Kanskje nye måter å gjøre tingene på kan øke jernbanens konkurransekraft også i varetransporten? Trolig har NSB noe å lære av Televerket, som er blitt Telenor. En bedrift som vet hva konkurranse er. Og trives med det.

Eller vil høye priser på bensin og olje føre til teknologiske gjennombrudd – biler som går på vann? Som gjør at Valdresbanen ingen fremtid har.

Hva lever valdrisen av i 2030?

Det han – og hun – har mellom øra. Hvordan se til at de som kjører løpet om 25 år har de beste forutsetninger for å gjøre det? Hvilke kunnskaper og erfaringer må vi prøve å gi dagens barn og ungdom med på veien?

- Lær ungene å lære
- Lær ungene å klatre i trær. Lag pil og bue til dem. Og med dem
- Lær barn og ungdom å kjede seg

Det må ikke foregå noe hele tiden. Barn har ikke krav på å bli underholdt hele tiden. Det er sunt av og til ikke å ha noe å ta seg til. Det stimulerer kreativiteten.

4. januar 2008

Home Page: <http://home.bi.no/fag87025/>